

İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs Politikası (1917-1948)

Halil İbrahim ÇELİK 

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye,
hicelik@erbakan.edu.tr

Makale Bilgisi

ÖZET

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 17.10.2024

Kabul Tarihi: 27.11.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Kudüs,
Filistin,
Siyonizm,
Balfour Deklarasyonu,
Yahudi Göçü.

Siyasi, dinî ve ekonomik nitelikleriyle dünyanın önemli şehirleri arasında yer alan Kudüs'ün siyasi tarihinde ve geleceğinde 1917 yılı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Tarih boyunca farklı devletlerin hakimiyetinde kalan Kudüs, 1516 yılında Osmanlı Devleti yönetimine girdi. I. Dünya Savaşı sonunda ise İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere, Balfour Deklarasyonunu ilan ederek Filistin'de Yahudilerin siyasi varlık oluşturmalarını destekledi. İngiltere 1917-1920 yılları arasında Filistin'de askeri yönetim, 1920 yılında San Remo Konferansından sonra ise manda yönetimi kurdu. İngiltere bu dönemde Dünya'nın her yerinden Yahudilerin Filistin'e göç etmesine ve yerleşmesine izin verdi ya da göz yumdu. İngiltere yönetiminde Kudüs demografi, kültür ve ekonomik bakımdan köklü bir değişikliğe uğradı. Kudüs'te Yahudi nüfusu Arap nüfusunu geçti. Türkiye İngiliz manda yönetimi döneminde Filistin'de yaşanan gelişmelere ve Kudüs'ün statüsü konusunda tarihi misyonu, kültür ve din bağları nedeniyle kayıtsız kalmadı. Türkiye Arap ve Yahudi taraflar arasında dengeyi gözeten, bölgedeki insani dramın ve insan hakları ihlallerinin engellenmesini önceleyen bir duruş sergilemiştir. Çalışma 1917-1948 yılları arasında İngiltere askeri ve manda yönetimi sırasında Kudüs'te yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Kudüs'e Yahudilerin yerleştirilmesi süreci uluslararası gelişmeler, Siyonistlerin çalışmaları, Yahudi göçleri, Arap ayaklanmaları, Yahudi çetelerinin Arap köylerine karşı terör eylemleri arşiv kaynakları ve telif eserler incelenerek değerlendirilmiştir. Kudüs'ün demografik, siyasi değişimini ve güncel sorunlarını 1917-1948 İngiliz yönetimi dönemindeki gelişmeleri değerlendirmeden anlamak mümkün olmayacaktır.

Jerusalem under the British Mandate and Türkiye's Jerusalem Policy (1917-1948)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 17.10.2024

Accepted: 27.11.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Jerusalem,
Palestine,
Zionism,
Balfour Declaration,
Aliyah.

The year 1917 marked the beginning of a new era in the political history and future of Jerusalem, which is among the important cities of the world with its political, religious and economic characteristics. Jerusalem, which has been under the rule of different states throughout history, came under the rule of the Ottoman Empire in 1516. At the end of World War I, it was occupied by Britain. Britain declared the Balfour Declaration and supported the establishment of a political presence of Jews in Palestine. Britain established military rule in Palestine between 1917 and 1920. In 1920, after the San Remo Conference, British mandate rule was established in Palestine. During this period, Britain allowed or condoned the immigration and settlement of Jews from all over the world in Palestine. Under British rule, Jerusalem underwent a radical change in demography, culture and economy. The Jewish population in Jerusalem exceed the Arab population. Türkiye did not remain indifferent to the developments in Palestine and the status of Jerusalem during the British mandate due to its historical mission, cultural and religious ties. Türkiye adopts a stance that observes a balance between the Arab and Jewish sides and prioritizes the humanitarian drama in the region and the prevention of human rights violations. The study focuses on the developments in Jerusalem during the British military rule and mandate administration between 1917 and 1948. The process of Jewish settlement in Jerusalem, international developments, Zionist activities, Jewish immigration, Arab riots, and terrorist acts of Jewish gangs against Arab villages are evaluated by examining archival sources and works of literature. Throughout the twentieth century, the humanitarian drama in Jerusalem, which has still not been resolved and for which no solution is in sight in the short term, has continued. It will not be possible to understand the demographic and political changes and current problems of Jerusalem without evaluating the practices during the British mandate period of 1917-1948.

To cite this article: Çelik, H. İ. (2024). İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs ve Türkiye'nin Kudüs Politikası (1917-1948). *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(2), 248-269. <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2024.73>

*Corresponding Author: Halil İbrahim Çelik, hicelik@erbakan.edu.tr



This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli şehirlerinden birisi olarak nitelendirilen Kudüs, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle insanlığın en eski yerleşim birimlerinden birisi olmuştur. İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin kutsal mekanlarının ve ibadethanelerin bulunması Kudüs'ü önemli hale getiren bir diğer husustur. Siyasi, ekonomik ve dinî nedenlerle Kudüs Ön Asya coğrafyasının kalbidir. Hz. Ömer döneminde Müslümanların yönetimine geçen Kudüs, Haçlı Seferleri sırasında el değiştirerek Hristiyan Krallığına ev sahipliği yapmıştır. Eyyübî Sultanı Selahattin Eyyübî tarafından yeniden fethedilen Kudüs Memluk Devleti yönetiminde iken Yavuz Sultan Selim döneminde (1516) Osmanlı Devleti yönetimine geçmiştir. 1517-1917 yılları arasında 401 yıl Osmanlı Devleti yönetiminde kalan Kudüs 1917 yılında İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İngiliz işgali ve İngiliz manda yönetimi süreci Kudüs ve çevresinde günümüze kadar devam eden gelişmelerin ve sorunların temeli oluşturmuştur. Manda kavramı I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal edilen ve az gelişmiş olarak kabul edilen ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erdirtip, bağımsızlığa kavuşturuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetmek üzere büyük devletlere verilen yetkiyi ifade etmektedir (Kasalak, Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, 1993, s. 20). Kudüs, bölgenin en eski yerleşimcileri olan Sami ırkından Filistinlilerle tarih sürecinde zaman zaman bölgeye yerleşen Yahudiler arasında mücadelenin merkezi durumundadır. Yahudilerin Kudüs'e yerleşmesi hedefini amaçlayan Siyonizm I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası gelişmeleri Yahudi amaçları lehine kullanmıştır (Ediz, 2015, s. 143). Siyonizm terimi Filistin dışındaki tüm Yahudileri Arz-ı Mev'ud'da (vaat edilmiş topraklar) toplamayı ve Süleyman Mabedini Siyon Dağı üzerinde yeniden inşa ederek Yahudi devletini kurmayı hedefleyen siyasi düşünce olarak tanımlanmaktadır (Mezkit, 2014, s. 70). Kavram ilk kez 1885 yılında Viyanalı Yahudi yazar Nathan Birnbaum tarafından Kudüs'ün Eski ahitteki isimlerinden birisi olan Siyon kelimesinden üretilmiştir (Shlaim, 2015, s. 43). Hz. İsa'nın hükümraniği ve Yahudilerin Filistin'e dönüşünü bekleyen düşüncelerin eş güdümlü gelişmesine karşın Siyonizm politik bir hareket olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Taylor, 2000, s. 6). Politik Siyonizm başlangıçta diasporadaki Yahudilerin durumlarının iyileştirilmesine, daha sonra ise Yahudilerin Filistin'e dönüşüne odaklanmıştır.

Kudüs İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri arasında hakimiyet mücadelesine sahne olduğu gibi Hristiyan mezhepleri arasında da çatışma konusu olmuştur. Bu çatışmalarda dini inanç ve aidiyetlerin rolü kadar Kudüs'ün jeostratejik önemi de etkili olmuştur. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılması ve Doğu Akdeniz'in dünya ticaretinde yeniden önem kazanması sonrasında İngiltere'nin Uzak Doğu ticaretinde Kudüs önemli bir coğrafi noktadadır. Kudüs'ün bu konumu İngiltere-Rusya, İngiltere-Fransa, Osmanlı Devleti-İngiltere çatışmalarının sebeplerinden birisi olmuştur. Batılı devletler ve Rusya Kudüs'te siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için konsolosluklar açmışlardır (Özkaplan, 2020, s. 1067).

Kudüs'te bir Yahudi devleti kurma fikri Yahudi karşıtı Karl Lueger'in Viyana Belediye Başkanı seçilmesi sonrasında Viyana'da yaşayan hukuk eğitimi almış edebiyat eleştirmeni seküler bir Yahudi olan Theodor Herzl (1860-1904) tarafından gündeme getirilmiştir (Montefiore, 2016, s. 377). Theodor Herzl Yahudi devleti kurma fikrini savunanlarının en ünlüsü ve netice alan ismi olarak bilinmektedir. Bu duruma karşın Filistin'e Yahudi göçünü (Aliyah) sadece Herzl'in görüş ve çalışmalarına bağlamak doğru değildir. Siyonist hareketin Filistin'e Yahudi göçüne İbranicede yükselme anlamında *Aliyah* adı verilmiştir. Aliyah önce Osmanlı Devleti tarafından sınırlandırılmış, daha sonra İngiliz manda yönetimi döneminde az da olsa engellerle karşılaşmıştır. Ancak Filistin'e Yahudi göçü yasa dışı yollar da kullanılarak planlı ve aralıksız olarak devam etmiştir. Aliyah 1919-1929 tarihleri arasında özellikle Rusya ve Doğu Avrupa'dan Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesini tanımlamaktadır (Shlaim, 2015, s. 45).

1883 yılında yani Herzl'in 1896 yılında kaleme aldığı *Yahudi Devleti* (Der Judenstaat) kitabından

önce Yahudiler Filistin'e göç etmeye başlamıştı (Montefiore, 2016, s. 379; Kızıloğlu, 2012, s. 46). Yahudilerin bu yıllarda Filistin'e göçü ve toprak satın almasına karşı Osmanlı Devleti 1892 yılında Kudüs'te Yahudilerin arazi satın almalarını önlemek için düzenleme yapmış ve tapu devirleri durdurulmuştur (BOA, DH.MKT, 2043/94; BOA (DH.MKT), 2025/36). Osmanlı Arşivi belgelerinde Musevîlerin Filistin'e yerleşmesi ve Yahudilere toprak satışının engellenmesi konularında çok sayıda belge bulunmaktadır. Belgelerde Yahudilere ait ibadet yeri sayısının artışı, Yahudilerin toprak satın almasının yasaklanması, toprak satışının memurların ihmal ve tamahkarlıkları nedeniyle engellenememesi, Rusya'dan Kudüs'e Yahudi göçünün engellenmesi, Kudüs'te yeni Yahudi yerleşimine izin verilmemesi, Filistin halkından kanunsuz ve rehin yoluyla mülk alınmasının engellenmesi konularında emirler gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT, 1908/19; BOA, A. DVNS. MHM. d. 55/85 ; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, ŞD. TNZ, 2272/86; BOA, Y. PRK. EŞA, 13/67; BOA, DH. MKT, 2025/36; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, A. MKT. MVL, 93/38). Osmanlı Devleti Kudüs'teki gelişmeleri doğru değerlendirerek tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak bu tedbirlerinin başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Belgelerden Filistin'e Yahudi göçü ve burada İsrail Devleti kurulması fikrinin Yahudilerin siyasi hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Basel Kongresi (28 Ağustos 1897- I. Siyonist Kongre) politik Siyonizm fikrinin sonucu olarak Dünya Siyonist Örgütü'nün kurulmasına öncülük etmiştir. Örgüt Filistin'e Yahudi göçü ve yerleşiminin gerçekleşmesinde önemli bir idari yapı oluşturmuştur (Taylor, 2000, s. 9). Viyana'da toplanan İkinci Siyonist Kongresinde Theodor Herzl "*kadim memleketleri olan Filistin topraklarına dönmeye çalıştıklarını*" söylemişti (BOA, Y. PRK. TKM, 41/5). Yahudiler için Kudüs Tevrat'taki "*Seni unutursam, ey Kudüs, sağ elim hünerini unutsun!.. Eğer seni anmazsam, eğer Kudüs'ü baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın*" ifadesiyle ve Siyonizm'in "*gelecek sene Kudüs'te (BaŞana Habaa BeYeruŞalayim)*" duasıyla ekonomik ve politik taleplerin ötesinde bir inanç meselesidir (Ulutaş ve diğerleri, 2012, s. 15; Garaudy, 2005, s. 168). İsrail Zangwill'in, "*Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin*" sözüyle bir milletin kendisi hariç tüm milletleri yok sayarak kendi milletini üstün görmesi, kendisine ait olmayan her şeyi kendinden bir şeymiş gibi göstermesini anlatmaktadır (Örücü, 2018, s. 217).

İngiltere'nin bölgeye ilgisi ve politikalarıyla Yahudilerin belleğindeki hedefler XX. yüzyılın ilk yarısında örtüşmüş gözükmektedir. I. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden Çanakkale Muharebelerinde Yahudiler, Sion Katır Birliği (Zion Mule Corps) adını verdikleri askeri birliklerle İngiltere'nin yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılmışlardı. Sion Katır Birliğinin Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmasına sembolik katkısı olmuştur (Petterson, 2011). I. Dünya Savaşı sırasında Kanal ve Suriye Cephelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan İngiliz birliklerine Filistin'de yaşayan Yahudilerden gönüllü katılımlarda olmuştur (Yiğit, 2019, s. 397).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Siyonist Örgüt amaçlarını gerçekleştirmek için Alman İmparatoru Wilhelm'den de yardım istemiş ancak bekledikleri desteği alamamışlardı. Theodor Herzl taleplerini II. Abdülhamid döneminde doğrudan Osmanlı hükümetine iletmiş ancak Filistin'e toplu bir Yahudi göçü için izin verilmemiştir. Bu gelişmeler üzerine Herzl amaçlarını gerçekleştirmek üzere İngiltere'ye yakınlaşmıştır. İngiltere Filistin topraklarında bir Yahudi kolonisini Arap muhalefeti ve ekonomik endişelerle uygun görmeyerek Uganda'da ya da başka bir yerde Yahudi kolonisi kurulmasını geçici bir çözüm olarak desteklemiştir. Ancak Yahudilerinde itibar etmediği bu çözüm önerisiyle ilgili somut bir adım atılmamıştır. Bu gelişmelere karşın, Herzl'in 1904 yılındaki ölümünden 1914 yılına kadar I. Dünya Savaşı öncesinde Filistin'de 12.000 Yahudi yerleşimci 59 koloni kurmuştur (Tokgöz, 2017, s. 186; Taylor, 2000, s. 10; Yazıcı, 2009, s. 2023). I. Dünya Savaşı süreci Yahudilerin Filistin'e kitlesel göçü için büyük imkanlar ortaya çıkararak İngiltere'nin desteğini kazanmalarına katkı sağlayacaktır. Bu gelişmeler Filistin'de önce İngiliz manda yönetimi kurulmasına daha sonra İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

Kudüs'te İngiliz manda yönetimi Türkiye Cumhuriyeti'nin erken cumhuriyet dönemini

kapsamaktadır. I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi sonrasında Türkiye'nin pasif dış siyaset izlediği yargılarının aksine Türkiye bu dönemde siyasi, dinî ve kültürel bağları olan Kudüs'teki gelişmeler ile doğrudan ilgilenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı belgelerinde Kudüs'teki gelişmelerin takip edildiğine ilişkin çok sayıda belge yer almaktadır.

Çalışmanın konusu olan Kudüs Müslümanlar için üç kutsal şehirden birisi, Yahudi ve Hıristiyanlar için ise kutsal şehir olarak kabul edilmesi nedeniyle sadece bu bölgede yaşayan toplumlara değil tüm dünya siyasetini etkileyen bir konudur. Kudüs sadece Filistinlileri ve Yahudileri ilgilendiren bir şehir olmadığı gibi İsrail'in kuruluşu ve işgal sorunu da küresel ölçekte bir problemdir. Siyonizm/anti-Siyonizm, Semitizm/anti-Semitizm, küresel rekabet ve güç dengeleri, enerji rekabeti vb. uluslararası sorunların Kudüs meselesi ve Kudüs'ün geleceğiyle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Kudüs'ün işgali ve Filistinlilere uygulanan abluka ve ambargo dünya siyasetinde çok taraflı ve girift bir sorun olarak XXI. yüzyılda da sürmektedir.

İngiltere Mandası Yönetiminde Kudüs

Modern dönemde İngiltere'nin Kudüs'e ilgisi şehirde konsolosluk açmaya karar verdiği 1838 yılına dayanmaktadır. İngiltere'nin Kudüs Konsolosluğu İsrail devletinin kuruluşuna giden yolda İngiltere etkisinin başlangıcı olarak görülebilir (Özkaplan, 2020, s. 153). İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un (1830-1865) Konsolosluk açma kararı ve İngiltere'nin bölgedeki siyasi, ekonomik çıkarları Yahudilerin Filistin'e dönme kararının uygulanmasına imkân sağlayan yolun açılmasına katkı sağlamıştır (Taşkın, 2020, s. 74).

Yahudilerin Filistin'de yurt kurmaya yönelik İngiltere'deki ilk çalışmaları 1861 yılında Londra'da arâzî-i mukaddeseyi vatan yapmak için kurulan Londra İbranî Kuruluşu ile başlamıştır. Aynı yıl Fransa'da International İsrail Taahhüd Cemiyeti benzer amaçları gerçekleştirmek için kurulmuştur (Karaköse, 2018, s. 152). 1882 yılında ise Filistin'e göç eden ilk Yahudi göçmenleri yerleştirdikleri görülmektedir. 1917 yılına kadar bu çabalar aralıklarla devam etmiştir. 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour (1848-1930) Britanya'daki Yahudi topluluğunun lideri ve Britanya Siyonist Federasyonu başkanı banker Lord Lionel Rothschild'e (1868-1937) kısa bir mektup göndermişti. İngiltere Dışişleri Bakanının mektubuna muhatap olan Lord Lionel Rothschild 22 Aralık 1894 tarihli bir Osmanlı Arşivi belgesine göre Osmanlı Devleti'nin yasaklamasına ve tedbir almasına rağmen Rusya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden Musevilerin Filistin'e yerleşmesi için destek veriyordu (BOA, Y. PRK. AZJ, 30/37). Bu mektup daha sonra siyasi literatüre Balfour Deklarasyon olarak geçmiştir. Deklarasyon metni şöyledir;

“Saygıdeğer Lord Rothschild,

Yahudilerin Siyonist özlemlerine sempatisini dile getiren aşağıdaki deklarasyonun Kabineye sunulmuş ve onun tarafından onanmış olduğunu Majestelerinin Hükümeti adına size bildirmekten mutluluk duyuyorum: Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve Filistin'de bulunan Yahudi olmayan toplulukların yurttaş ve dinsel haklarına ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin sahip oldukları haklara ve siyasal statüye zarar verebilecek herhangi bir şeyin yapılmaması kaydıyla bu hedefe erişilmesi için elinden gelen tüm çabaları harcayacaktır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonun bilgisine sunarsanız, size minnettar olacağım. Saygılarımla,” (Altınöğlü, 2005, s. 211).

Bu mektupta İngiltere, Yahudilere bölgede siyasi bir varlık oluşturmalarına destek vereceğini ve Filistin'de yaşayan ve Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına zarar verilmeyeceği ilan etmiştir. Deklarasyonun Rothschild ailesine hitaben tüm dünyanın dikkatine sunulduğu anlaşılmaktadır (Papuçular, 2020, s. 22). Theodor Herzl'in hayalini kurduğu Rothschild'in himayesinde, kendisinin

şansölye olduğu bir Yahudi şehir devleti hayalinin gerçekleşmesine yönelik adım atılmış oluyordu (Örücü, 2018, s. 222; Montefiore, 2016, s. 377). Yahudi yurdunun fikir babası Herzl'in adı İsrail devleti kurulduktan sonra Tel Aviv-Hayfa yolundaki bir kasabaya verilmiş ve yol kavşağına heykeli dikilmiştir. Bu heykel Siyonist bilincin korunmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu proje aynı zamanda Theodor Herzl'in Siyonist program açısından önemini de göstermektedir (Segev, 2004, s. 15).

İngiltere I. Dünya Savaşının bu evresinde Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini almak istiyordu. Bu desteği almanın ABD'deki Yahudilerin siyasi ve ekonomik gücünden yararlanarak mümkün olacağını değerlendirmişti (Garaudy, 2005, s. 194). Diğer yandan İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı koruması için bölgedeki Yahudilerin desteği gerekiyordu. Bu süreç İngiltere'nin siyasi hedeflerinin Yahudilerin çıkarlarıyla örtüşmesi anlamına geliyordu. Diğer yandan Yahudi bilim adamlarından Kimyager Dr. Chaim Weizmann'ın (1874-1952) patlayıcı astiyon maddesini icat etmesi İngiltere kamuoyunda Yahudilere yönelik bir sempati oluşturmuştu. Balfour, Weizmann'ı "*beni Siyonist yapan adam*" olarak tanımlamıştır (Taylor, 2000, s. 12). İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle birlikte Fransa ve İtalya'da Siyonist projeyi destekliyordu (Ediz, 2015, s. 144). ABD Kongresi 21 Eylül 1922 tarihinde aldığı bir kararla Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiştir (Kızıloğlu, 2012, s. 53). Böylece Chaim Weizmann İngiltere ile Siyonist hareketin ittifakın mimarı olmuştur (Shlaim, 2015, s. 49).

İngiltere Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletinin "*Asya'nın Belçika'sı*" olacağını, Süveyş Kanalı'nın hakimiyetin İngiltere'nin ekonomik çıkarları için hayati derecede önemli olduğunu değerlendiriyordu (Papuçular, 2020, s. 23). İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Küt'ül-Amâre yenilgileri Orta Doğu politikalarının uygulanması konusunda endişelerini artırmıştı. Süveyş Kanalı'nı kaybetme korkusu Yahudilere destek konusunda İngilizleri teşvik etmiştir (Montefiore, 2016, s. 403). İngiltere, Almanya'nın Yahudilere destek veren bir deklarasyon yayınlacağına ilişkin bir istihbarat almıştı. İngilizler ABD desteğini güçlendireceğini düşündüğü Yahudi kartını Almanya'ya kaptırmak istemiyordu (Montefiore, 2016, s. 415; Kasalak, İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, 2016, s. 68). İngiliz politikacılar arasında politik Siyonizm ve Yahudilik dışı Siyonizm İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak gelişmeye başlamıştı. Weizmann bu süreçten Yahudiler lehine güçlü bir şekilde yararlanmıştı (Taylor, 2000, s. 13). Weizmann İngiltere hükümetine yazdığı bir mektupta

"... Biz makul bir şekilde diyebiliriz ki, Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir ve bir İngiliz sömürgesi olarak orada İngiltere, Yahudi yerleşimini teşvik etmelidir; ta ki, yirmi ya da otuz yıl içinde bu bölgede bir milyon, belki daha da fazla bir Yahudi nüfusuna sahip olalım. Bu Yahudiler orayı kalkındırarak, medeniyeti geri getirecek ve Süveyş Kanalı için etkili bir koruma sağlayacaklardır" ifadesiyle Filistin'de İtilaf Devletlerinin zaferi sonrasında İngiliz manda yönetimi kurulması ve ardından İsrail Devleti'nin yolunun açılması düşüncesini ifade etmiştir. Balfour Deklarasyonu bu koşullar altında yayınlanmıştır (Basit ve diğerleri, 2018, s. 150). Deklarasyon İngiltere Dışişleri Bakanı İskoç asıllı Lord Arthur James Balfour'un Siyonizm'i desteklemek, Filistin'i Yahudilerin ulusal vatanı olarak tanımak amaçlarıyla hazırladığı ve İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına desteğinin önemli bir basamağını oluşturan siyasi belgedir (Taylor, 2000, s. 19). Balfour, Weizmann'a "*savaşın sonra Kudüs'ü alabileceksin*" ifadesiyle henüz 1917 yılında nihai hedefi açıklamıştır (Taylor, 2000, s. 16). İngiltere'nin Balfour Deklarasyonuyla Yahudilere sağladığı desteğe dönemin uluslararası siyasi koşullarının etkisi olmuştur. Deklarasyon Yahudilerin beklediği genişlikte olmasa da amaçları için bir yol haritasına imkân hazırlamıştır.

Diğer yandan 1915-1916 yıllarında Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile İngiltere Yüksek Komiseri Mc Mahon arasındaki yazışmalarda, İngiltere'nin Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleriyle birlikte savaşması karşılığında Arap devleti kurulmasına izin verileceğine ilişkin ifadeler bulunduğu

ilişkin iddialar kaynaklarda yer almaktadır. Kaynaklara göre İngiltere, Arap devletinin sınırları hakkında bir taahhütte bulunmamıştı. Buna karşın İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı Devleti'nin güney topraklarının paylaşılması esaslarının belirlendiği Sykes-Picot Anlaşmasında Filistin toprakları hakkında bir karar verilmemiştir. Bu kararsızlık Balfour Deklarasyonu ile birlikte değerlendirildiğinde İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına ilişkin politikasını çok önceden oluşturduğu iddia edilmektedir (Papuçular, 2020, s. 24; Önal, 2020, s. 248-253). İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı öncesinde paylaşım planlarında hakkında kesin bir anlaşmaya varamadıkları Filistin'i *kahverengi bölge* olarak isimlendirmişlerdi (Kasalak, 2016, s. 266). Bazı araştırmacılar ise İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulma düşüncesinin olmadığını amacın Yahudilere bir yurt sağlamak olduğunu değerlendirmektedirler (Özkaplan, 2020, s. 182). Ancak İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sürecinde Yahudi lobisinin desteğini Almanya'ya kaptırmak istememesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini desteklemesi Siyonist politikaların desteklenmesi sonucunu doğurmuştur (Eryaman, 2016, s. 12).

Kudüs henüz İngiliz ordusu tarafından işgal edilmeden 14 Eylül 1917 tarihinde Papa bir İspanyol gazetesinde Filistin'i tekrar Müslümanların yönetime bırakılmasına müsaade etmeyeceğini duyurmuştu. Haberin gerçekliği Osmanlı Devleti Başkumandanı Vekili Enver Paşa tarafından araştırılmıştır (BAO, HR. SYS, 2333/1). Papa'nın beyanatının gerçekliği olup olmamasının ötesinde söylem Avrupa kamuoyundaki Kudüs hassasiyetini göstermektedir.

18 Kasım 1917-8 Aralık 1917 tarihleri arasında devam eden Kudüs muharebelerinde 7. Ordu Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa ve 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Bey İngiliz kuvvetleri karşısında mücadeleyi kaybedince Kutsal şehir ve sivil halk zarar görmesin düşüncesiyle şehir savaşına girmeden Kudüs'ü tahliye ettiler. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ü korumakla görevli 20. Kolordusu 8-9 Aralık gecesi direniş göstermeden Kudüs'ü boşaltmıştı (Uyar, 2020, s. 91; Ünalp, 2021, s. 54). 11 Aralık 1917'de General Edmund Allenby (1861-1936) komutasındaki İngiliz askerleri Kudüs'ü işgal ettiler (Armaoğlu, 2001, s. 91). I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'de yaşayan Yahudilerin İngiliz ordusuna gönüllü katılımları ve bölgedeki Arap isyanlarının İngiliz ordusunun başarısında önemli katkısı olmuştur. Cemal Paşa'nın henüz Arap isyanlarının ve İngiltere ile isyancıların iş birliği süreçlerinin başında isyancıları bir mektupla uyardığı ve "*bu mektubu yazmakla, dinî bir vazifeyi ifa ettiğime inanıyorum. Sorumluluk bunu takdir edemeyenlere ait olacaktır*" ifadesiyle gelecekteki yaşanacak olumsuzluklara dikkat çektiği görülmektedir (Yiğit, 2019, s. 397). Cemal Paşa'nın öngörüsü doğru çıkmıştı. Bu işgalle Kudüs'te Haçlı Seferleri sırasındaki kısa kesintiler dışında 1200 yıl devam eden Müslüman yönetimi sona erdi.

General Allenby, Yafa Kapısı'ndan Kudüs'e girerken çantasında Lloyd George tarafından kendisine hediye edilen George Adam Smith'in (1856-1942) *Kutsal Toprakların Tarihi Coğrafyası* isimli kitabı taşıyordu. Kudüs'e İngiliz ordusunun girişi medeni dünya tarafından memnuniyetle karşılanmıştı (Montefiore, 2016, s. 420). General Edmund Allenby Filistin'de 20 Aralık 1917'de Sir Ronald Storrs başkanlığında askeri yönetimi oluşturduktan hemen sonra Londra hükümetinin izniyle Rus Çarlığına dünyaya gelmiş, Balfour Deklarasyonunun hazırlanması ve ilan edilmesinde etkili olmuş ve Dünya Siyonist örgütünün başkanlığını yapmış Chaim Weizman başkanlığındaki Siyonist komisyon Kudüs'e gönderildi. Dr. Chaim Weizmann daha sonra İsrail'in ilk cumhurbaşkanı seçilmişti (Garaudy, 2005, s. 193; Taylor, 2000, s. 12).

Bu komisyon Yahudilerin Filistin'deki yasal temsilcisi gibi bir tutum takınacaktır. Filistin'deki yerleşik Yahudilerin itirazlarına karşın Siyonist komisyon bölge siyasetinde etkili olmuştur (Montefiore, 2016, s. 424). Kudüs İngiliz işgali sırasında nüfus bakımından önemli değişime uğradı. Filistin bölgesinde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Hristiyan Arap nüfusun yaşadığı topraklara dünyanın farklı bölgelerinden getirilen Yahudiler yerleştirilmeye başlandı. Kudüs 1917-1920 yılları

arasında İngiliz askeri yönetimi tarafından idare edildi. İngilizler Kudüs'ü "İşgal Edilmiş Ülkeler Güney İdaresi" adını verdikleri General Claiton başkanlığında kurulan bir teşkilatla yönettiler (Basit ve diğerleri, 2018, s. 153). İngiltere'nin Filistin'de uyguladığı Yahudilere ayrımcılık ihtiva eden politikalar Müslümanlar kadar Hıristiyan Arapları da rahatsız ediyordu. Zaman zaman Hıristiyan ve Müslüman Araplar birlikte İngiliz politikalarını protesto eden eylemler düzenlediler. Bu eylemler Filistin'de Arap milliyetçiliğinin gelişmesine de zemin hazırladı (Papuçular, 2020, s. 26). İngiliz işgal ve manda yönetiminin Filistin'de Yahudi nüfusun devlet kurmaya yetecek seviyeye gelene kadar devam etmesi öngörülüyordu.

1918 yılında I. Dünya Savaşının sonuçlarının galip devletler tarafından değerlendirildiği Paris Barış Konferansında (18 Ocak 1919) Weizmann gibi siyonistlerinde delege olduğu görüşmelerde Balfour Deklarasyonunun uygulamaya konulmasına yönelik adımlar atıldı. İngiltere'nin Kudüs merkezde olmak üzere Filistin'de bir manda yönetimi oluşturulması kararlaştırıldı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu politikasını belirlemek üzere inceleme yapan King-Crane Komisyonu da Filistin halkının Yahudi devletine karşı olduğunu ve bölgenin Suriye ile birleşmek istediğini raporuna yansıtmişti. Raporda bölgenin Amerikan mandasına verilmesinin en uygun seçenek olduğu ifade edilmiştir. Filistinli Arapların Suriye ile birleşme düşüncesine karşın Kral Faysal bağımsız Arap devleti karşılığında Filistin'e Yahudi göçünü desteklemeyi Weizmann'a taahhüt etmişti (Papuçular, 2020, s. 28). Arap-Yahudi iş birliği Faysal ile Weizmann arasında 3 Ocak 1919'da imzalanan bir anlaşma ile yürürlüğe konuldu (Kasalak, 2016, s. 69). Faysal, Filistin'de Arap köylülerini rahatsız etmeden 4,5 milyon Yahudi iskanının mümkün olacağını düşünüyordu. Ya da kendisine vaat edilen krallığa ulaşabilmek için öyle olmasını umuyordu (Montefiore, 2016, s. 427). Ancak anlaşma kısa süre sonra geçersiz kalacaktır.

25 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan Yüksek Konsey, Siyonist önerilere ikna olmuş ve Filistin İngiliz manda yönetimine bırakılmıştır (Taylor, 2000, s. 23). 1920 yılında San Remo Konferansında Filistin'in İngiltere manda yönetimine verilmesiyle Filistin'de İngiliz askeri yönetimine son verildi. 1920-1948 arasında Filistin İngiltere sivil görevlileri tarafından yönetildi. 24 Temmuz 1922'de Londra'da imzalanan Manda Şartnamesi Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasının alt yapısını hazırlıyordu.

"Mandater devlet, başlangıçta tasrih edildiği üzere, Yahudi milli yurdunun kurulmasını temin edecek şekilde memleketi siyasi, idari ve iktisadi şartlarla teçhiz etmekten, kendi kendini idare kurumlarının inkişafından ve ırk ve din farkı gözetilmeksizin Filistin'in bütün sekenesinin medeni ve dini haklarını korumaktan mesul olacaktır"

ifadesiyle Yahudi milli yurdunun kurulmasının alt yapısı hazırlanırken, onlara iktisadi, siyasi ve sosyal alanda ayrıcalık tanınmasını sağlıyordu. Manda Şartnamesinin 6. Maddesi Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri ve Yahudi göçünü kolaylaştırıcı bir içerik ihtiva ediyordu. 7. Madde ise Filistin'e yerleşen Yahudilerin vatandaşlık kazanmalarını kolaylaştırıyordu (Umar, 2011, s. 125).

Sivil yönetimin ilk Yüksek Komiseri Siyonist Sir Herbert Samuel Kudüs'ü kültürel bir merkezi olarak belirlemiştir. Samuel, 1915 yılında İngiliz hükümetine "*Filistin'in Geleceği*" başlıklı, Filistin'in İngiltere yönetiminde olmasının imparatorluğun ekonomik çıkarları için zorunlu olduğunu iddia eden bir rapor hazırlayan İngiliz Yahudi'siydi (Deveci, 2022, s. 237-238). Samuel Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerini destekleyen politikalar izledi. Sonuçta kısa sürede 50.000 Yahudi bölgeye yerleşti (Köse, 2019, s. 426; Basit ve diğerleri, 2018, s. 154). Bu dönemde İngiltere Balfour Deklarasyonuna uygun olarak Yahudilerin Filistin'e göç etmesine izin verdi. İzin sonrasında Filistin'e Yahudi göçü hızlanmıştır (Örücü, 2018, s. 223). Weizmann, Herbert Samuel'in atanmasını kendisinin istediğini ifade ederek "*O, bizim Samuel'imizdir*" demişti (Umar, 2011, s. 123). İngiltere Filistin topraklarında bir manda yönetimi oluşturacak, Filistin'de bir Ulusal Yahudi Vatanının kurulma süreci hazırlandıktan sonra bölgeye önce

özerklik verilecekti. Bu tasarıda İbranice'nin Filistin'de resmi dil olarak kabul edilmesi de planlanmıştı (Taylor, 2000, s. 22).

Filistin'e İngiltere desteğiyle Yahudi göçünün hızlandığı ve Yahudi yerleşimcilerin sayısının arttığı bu dönemde Müslüman Araplar arasında fikir birliği olmadığı da görülmektedir. Kudüs kırsalında aşiret aidiyetleri, şehir merkezinde eşraf politikaları çatışıyordu. Şehir merkezindeki iki büyük aile (Hüseyniler ve Neşaşibiler) siyasi rekabet halindeydi. Kudüs'te yerleşik olan Arap eşrafı bir yandan Siyonist politikalara karşı dururken diğer yandan İngiltere ile doğrudan bir çatışmaya girmemeye özen gösteriyordu (Papuçular, 2020, s. 27). 1920 yılında Lord Curzon'un İngiltere Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmesi Siyonist politikaları yavaşlattı. Curzon bölgedeki Arap muhalefetini önemli gördüğü için denge siyaseti uygulamak istiyordu (Taylor, 2000, s. 23). İngiliz manda yönetimi Filistin'de yüksek memurluklara İngiliz kökenli subayları, alt kademe yöneticiliklere ise Araplar ve Yahudileri atayarak görünürde denge siyasetini sürdürmüştür (Umar, 2011, s. 124). 31 Aralık 1922'de Filistin'de İngilizler tarafından yapılan nüfus sayımında göçebeler dışında 590.890 Müslüman, 83.794 Yahudi, 73.024 Hıristiyan ve 9.474 diğer dinlerden kişi yaşıyordu. Yahudi nüfus çoğunlukla Yafa ve Kudüs te yoğunlaşmış durumdaydı (Umar, 2011, s. 127). Filistin nüfusunun %78'i Müslümanlardan, %11'i Yahudilerden, %10'u Hristiyanlardan, %1'i ise Dürzilerden oluşuyordu (Köse, 2019, s. 427).

Filistin Arapları arasında iki siyasi yapı dikkat çekiyordu. Hüseynilerin kontrolündeki Arap Kulübü (El Nadi el Arabi) ve Neşaşibilerin kontrolündeki Edebi Kulüp (El Muntada el Adabi') Siyonist yayımcılığa karşı ve Pan-Arap Milliyetçisi olarak Suriye ile birleşik bir Filistin devleti düşüncesini savunuyorlardı. İki kulüp arasında siyasi görüş ayrılıkları ve iktidar mücadelesi yaşıyordu. Filistin'de bu iki yapıdan başka dernekler de bulunuyordu. Ancak etki ve kapsam bakımından iki kulüp en güçlü olanlardı (Papuçular, 2020, s. 27). Buna karşın her iki kulüpte Balfour Deklarasyonuna karşıydı (Montefiore, 2016, s. 424). Manda yönetimi kararının onaylanması sürecinde Filistin'de yaşayan Arapların endişelerini Londra'da dile getiren Musa Kazım Paşa bakanlığındaki Arap delegasyonu manda tasarısında küçük değişikliklerle ikna edilmişti. Ancak bu gelişme Arapların potansiyel tehlikelere karşı endişelerini ortaya koyuyordu (Taylor, 2000, s. 28). Arap kamuoyunda Yahudilerin Filistin'e göç etmesinin kutsal mekanlarının Yahudilerin eline geçeceği, ekonomik özgürlüklerini kaybedeceklerine ilişkin endişeler vardı (Ediz, 2015, s. 149). Filistin'de manda yönetimi döneminde İngilizce, Arapça ve İbranice olmak üzere üç dil kabul edilmiştir (Umar, 2011, s. 123).

İngiltere'nin manda yönetimi döneminde Filistin'de görev yapan ilk yüksek komiserinin Siyonist olması bölgede bir Yahudi devleti kurulmasının nihai hedef olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İngiltere'nin sömürgelerden sorumlu bakanı Churchill, Yüksek Komiser, Balfour Deklarasyonundan ödün verilmeyeceğini ifade etmiştir (Gürkan, 2020, s. 147). Presbiteryen bir rahibin oğlu olan ABD Başkanı Wilson, Balfour Deklarasyonunu benimsemişti. *"Benim gibi bir rahibin oğlunun kutsal toprakları halkına iade etmesinin nasıl bir şey olduğunu düşünün"* ifadesiyle desteğini ifade ediyordu (Montefiore, 2016, s. 430). Yahudi düşüncesinde Kudüs Babil sürgününden Balfour Deklarasyonuna kutsiyetini koruyan bir şehirdi (Mert, 2019, s. 57). Bu kutsiyet düşüncesi farklı ülkelerde yaşayan Siyonist liderler ya da Siyonist düşüncüyü destekleyen Hıristiyan liderler tarafından benimsenmişti. ABD başkanı Wilson İsviçre gazetelerinde yayınlanan habere göre Filistin'de bir Yahudi hükümeti kurulması için Rusya'dan yardım istemişti (BAO, HR. SYS, 2333/3).

İngiliz yönetimi Kudüs'ün demografisini, ekonomik yapısını ve kültürünü önemli ölçüde değiştirdi. Kudüs'te Yahudi nüfusu Arap nüfusunu geçti. Dış yardımlarla güç kazanan Yahudilerin ekonomik durumu Araplara oranla daha iyi duruma gelmiştir. Filistin'de 1920-1936 yılları arasındaki İngiliz mandası yönetiminde Kudüs müftüsü Emin el-Hüseynî ile Belediye Başkanı Ragıp Naşhaşbihi arasındaki siyasi rekabet Kudüs'e Yahudi yerleşimine ve Arapların vatanlarını kaybetmelerinde etkili olmuştur. Bu rekabetten İngiltere Filistin'i kontrol etmek, Yahudiler ise yerleşimci göçünü hızlandırmak

için yararlanmışlardır (BCA, 522.2776.23506/1, 22.11.1938; Montefiore, 2016, s. 438).

Filistinliler manda yönetiminin daha ilk yıllarında Osmanlı Devleti dönemindeki durumlarını arar hale gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Millî Mücadele hareketinin başarılı olmasını Filistin'in tekrar Türk idaresine girmesini istiyorlardı. Türkiye ise bu dönemde Filistin'in İngiltere manda yönetimine verilmesini kınamış ve Filistinlilere kendi kendilerini yönetme hakkı verilmesini istemiştir (Budak, 2019, s. 221). Filistin gazetelerinde ise Osmanlı Meclis-i Mebusanının ilan ettiği ve Türk İstiklâl Harbinin ana programı olan Misak-ı Millîye göre Filistin'in kendi geleceğini belirleme hakkı olduğuna yönelik haberler ve yorumlar yer almaktaydı (Budak, 2019, s. 223). Filistin Arapları I. Dünya Savaşı sırasından İngiltere'nin verdiği sözleri tutmasının yeni şartlarda Kudüs özelinde mümkün olmadığını görmüşlerdi. Bu nedenle de Araplara göre Türkiye yönetimi Kudüs'ün geleceği için en doğru seçenektir. Millî Mücadele döneminde Filistinlilerin Türk zaferi beklentisi aynı zamanda Balfour Deklarasyonunun uygulanmasını engelleyecek bir gelişmeydi (Tür, 2007, s. 234).

Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişi Filistin'de sevinç gösterileriyle karşılanmış, Kudüs Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri ile süslenmişti. Nablus'ta ise binalara Türk bayrakları asılarak dualar okunmuştu. Kudüs ileri gelenleri İstanbul'da Türk hükümeti temsilcilerinden Refet Paşa (Bele) ve Lozan'da Ahmet Ferid Bey ile görüşerek Filistin'de Türkiye'nin etkin olmasını ve Türk yönetimi fikrini dile getirmişlerdir. 10 Kasım 1922 tarihli olarak TBMM gönderilen ve Darülfünun müderrisi Mişon Ventura Efendi ve bir gurup Musevi'nin imzasını taşıyan mektupta Filistin'de tekrar ahengin sağlanması için Filistin manda yönetiminin Türk devletine verilmesini istemişlerdir. Bu gelişmelere karşın 21 Eylül 1922'de ABD Kongresi Filistin'de Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiştir. Cemiyet-i Akvam (Kavimler Cemiyeti) ise 29 Eylül 1922'de Filistin'de İngiliz manda yönetimini onaylamıştır (Köse, 2019, s. 428; Budak, 2019, s. 226; Umar, 2011, s. 126). Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin son yüz yılından arta kalan sorunlarını çözme mücadelesi verdiği bu süreçte Filistin konusunda kendisinden beklenen rolleri oynamasının mümkün olmadığı açıktı.

14 Kasım 1922 tarihinde bir Filistin heyeti İstanbul üzerinden Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde Filistin heyeti Türkiye'den Lozan görüşmelerinde Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkan ve halkı Müslüman olan topraklarda Misâk-ı Millînin uygulanmasını ve Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkisini kesmediğini ilan etmesini istemişlerdir. Bu taleplere karşın Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) Refet Paşa'yı (Bele) ve TBMM Hükümeti Başkanı Rauf Bey'i Filistinlilere tutulamayacak sözler verilmemesi konusunda uyarıyordu (Budak, 2019, s. 224). Türkiye'nin İngiltere'nin Filistin politikasını yakından takip ettiği Filistin'de İngilizlerin Lozan Anlaşması hükümleri hilafına hukuksuz uygulamalarını konu eden Kudüs Şehbenderliği tarafından Ankara'ya gönderilen rapordan anlaşılmaktadır (BCA, 534.36978.148172/16).

Türkiye'nin incelenen dönem boyunca Kudüs'e ilgisinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye, Kudüs'te başkonsolosluk açmış ve buradaki görevliler Kudüs'teki gelişmeler hakkındaki raporlarını Ankara'ya iletmişlerdir. Türkiye'nin Kudüs, Kudüs'te bulunan Harem-i Şerif ve Mescid-i Aksa ile yakından ilgilendiği, buraların tamir ve bakımı için malzeme tayini ve usta bulunması hususlarına bile yardımcı olmak için düzenleme yaptığı belgelere yansımıştır (BCA, 30.10.213.445/1). 22 Kasım 1932 tarihli raporda Kudüs Konsolosu Ruşenî Bey Kudüs nüfusu, toprakların mülkiyet durumu ve ekonomik gelişmeler hakkında rapor hazırlamıştır. Rapora göre Filistin'de 800 bin Arap, 180 bin Yahudi, 200 bin Hıristiyan ve diğer dinlerden insan yaşamaktadır. Her yıl Filistin'e 15 ila 20 bin arasında muhacir iskân edilmektedir. Filistin'de 2 milyon dönüm arazinin 600 bini Yahudilere aittir. Ruşenî Bey iktisadi bakımdan ise Yahudilerin daha iyi durumda olduklarının, bütçenin büyük bir kısmının Yahudiler tarafından kontrol edildiğini, İngilizlerin Hayfa merkez olmak üzere Filistin'i petrol merkezi yapmak istediklerini tespit etmektedir (BCA, 522.2685.21609/1). Türkiye Cumhuriyeti Filistin'de İngiltere mandası yönetiminde Arapların uğradıkları haksızlıklara yönelik açıklamalar yapmıştır. II. Dünya

Savaşı sırasında Almanya'dan kaçan Musevileri koruyan Türkiye, Almanya'dan kaçan ve Filistin'e göç eden Yahudilerin transit geçişlerine imkân tanımıştır. Türk konsoloslukları geçmişte Türk tebaasından olan Yahudilere Türk pasaportu da vermiştir (BCA, 30.10.10.736.16; Umar, 2011, s. 136). Türkiye Yahudilerin Avrupa'dan Filistin'e transit geçişlerinde bir yandan İngilizleri zor durumda bırakmamak diğer yandan ise Almanya'nın tepkisini çekmemek gibi zorlu bir denge politikası uygulamıştır. Diğer yandan Türk dış politikasının geleneksel ilkesi olan mazlumlara yardım etme ve insani yaklaşımının bu süreçte de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Kodal, 2010).

Türkiye'nin bu siyasetine karşın Mekke şerifi Hüseyin'in oğlu olan ve Ürdün'ün başına geçirilen Kral Abdullah 1920-1930 döneminde Filistin meselesinden uzak durmuştu. 1930 sonrasında Filistin ile Ürdün'ü birleştiren bir devletin kralı olmak için Siyonistlerle müzakerelere girişti. Bu görüşmelerin tepki çekmesi üzerine politikasını değiştirmek zorunda kaldı (Papuçular, 2020, s. 41). Kral Abdullah'ın Yahudi Ajansının lider kadrosuyla yaptığı gizli görüşmeler ve pazarlıklar Avi Shlaim tarafından *Filistin'i Bölüşmek* isimli kitabında incelenmiştir. Ürdün Kralı Abdullah'ın Siyonistlerle olan ilişkileri Arapların bir bütün olarak Yahudileri yok etmek istediği iddiasını geçersiz kılmaktadır. İngiliz manda yönetimi döneminde Kudüs, Araplar tarafından hep birlikte savunulmamış, Arap ülkeleri Yahudiler ile birbirlerinden farklı, gizli ilişkiler geliştirmek istemişlerdir. Bu durum Arap devletlerinin Filistin politikasının bir bütün halinde olmadığını da göstermektedir (Shlaim, 2021).

7 Şubat 1939'da Londra'da toplanan Arap-Yahudi konferansında İngiltere taraflar arasında bir uzlaşmaya varmaya çalışılmıştı. Uzlaşma olmayınca İngiltere'nin tek taraflı açıkladığı *Beyaz Dosyada* (White Paper) "*Majestelerinin hükümeti Filistin'in bir Yahudi devleti haline getirilmesinin bundan böyle politikalarının bir parçasını teşkil etmediğini tek taraflı olarak beyan eder*" ifadesiyle politika değişikliğini işaret etmişti. Yahudilerin Filistin'e göçü ve toprak alımlarına da sınırlama getirmişti. İngiltere'nin kısa süren politika değişiminde II. Dünya Savaşı sırasında Arap dünyasıyla ilişkilerini bozmamak ve petrol havzalarından sorunlarla boğuşmama hedeflerinin etkisi olduğu değerlendirilmektedir (Tekdal Fildiş, 2012, s. 339). Yahudiler Beyaz Dosyaya rağmen II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya karşı İngiltere'ye destek vermeye devam etmişlerdir (BCA, 522.2776.23514/1; BCA, 522.2776.23514/4).

İkinci Dünya Savaşı sırasında hafifleyen Araplar ile Yahudi göçmenler arasındaki çatışmalar 1946 yılından itibaren artmıştı. İngiltere, Herbert Morrison, Amerika Birleşik Devletleri ise Henry F. Grady başkanlığında Filistin'deki sorunlara çözüm bulmak için bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonun amacı ABD ile İngiltere arasındaki görüş ayrılıklarını ortak bir rapor ile sonlandırmaktı. 1946 yılı temmuz ayında Grady-Morrison Planı raporu açıklandı. Rapora göre Filistin, Arap eyaleti, Yahudi eyaleti ve İngiliz merkezi yönetim bölgesi olarak üç parçaya ayrılacaktı. Plan tüm taraflarca kabul edilmedi ve uygulanamadı. İngiltere 6 Şubat 1947'de Bevin Planını ilan etti. Bu plana göre Filistin nüfus yapısına göre kantonlara ayrılacaktı. Kantonlar özerk yönetim biçimine sahip olacaklar ve kendi aralarında iş birliği yapabileceklerdi. İki yılda Filistin'e 96.000 Yahudi'nin göçüne izin verilmesi planlanmıştı. Taraflar bu planı da kabul etmediler. Araplar bağımsız Filistin devleti talebiyle sorunun Birleşmiş Milletlere götürmek istediler (Umar, 2011, s. 142). İngiltere 2 Nisan 1947'de sorunu Birleşmiş Milletlere havale etti (İlbaş, 2023, s. 204).

1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kongre seçimlerini kazanmak için New York'ta Yahudilerin oylarına ihtiyaç duyan Harry S. Truman (1884-1972) Yom Kippur Günü mesajında Filistin'de Yahudi Devleti kurulmasını desteklediğini açıkladı. Truman, İngiltere'nin *Beyaz Kitabı* uygulamaya koymasına için baskı yaptı. Böylece Yahudi Devleti ve Filistin'in taksimi Birleşmiş Milletler Teşkilatının gündemine yerleşmiş oldu. Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu (UNSCOP) 29 Teşrin-i Evvel 1947'de Filistin topraklarının Arap ve Yahudi devleti olarak ikiye bölünmesine ve Filistin topraklarının %62'sinde Yahudi Devleti kurulmasına ilişkin 181 sayılı kararı kabul etmiştir. Yahudiler

bu tasarımı kabul ederken, Araplar tasarımı reddettiler. İngiliz ordusu II. Dünya Savaşı sonrasında Kudüs'ü boşalttı. İngiliz ordusunun ayrılmasından sonra Araplar ile Yahudiler arasında Kudüs merkezli çatışmalar ateşkesle durdurulduğunda Kudüs fiilen iki parçaya bölünmüştü. Ürdün Arap ordusu Doğu Kudüs'e (eski şehir) hâkim oldu. Batı Kudüs ise İsrail işgaline girdi (Petras, 2007, s. 10; Basit ve diğerleri, 2018, s. 157). 1948 savaşları sırasında Batı Kudüs çevresindeki Arap köylerinde yaşayan Müslümanlar Siyonist çeteler tarafından ya katledildi ya da vatanlardan sürgün edildiler. İngiltere 1838 yılında konsolosluk açtığı, 1917 yılında işgal ederek manda yönetimi kurduğu Kudüs'ten Mart 1948'de Yahudi çetelerinin terörü ve Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla ayrılmak zorunda kaldı (Özkaplan, 2020, s. 185). Filistin'de İngiliz manda yönetiminin süreç ve sonuçları bakımından başarısız olduğu hatta "İngiliz sömürge tarihinin en pespaye yönetimi" olduğuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. 14 Mayıs 1948'de İngiltere'nin Kudüs'teki Müsteşarı Henry Gurney boşaltılan İngiliz binalarının anahtarını Birleşmiş Milletler Komisyonuna bırakmıştır. Bu davranış İngiltere'nin Filistin manda yönetimindeki başarısızlığının sembolü olmuştur (Tekdal Fildiş, 2012, s. 338). 1948 yılı Kudüs'te postane ve diğer kurumların kapandığı, asayiş nedeniyle diplomatların bile can güvenliğinin kalmadığı, İngiltere'nin Türk diplomatların can güvenliğini sağlamanın mümkün olmadığını ikrar ettiği bir kaos dönemidir (BCA, 522.2774.23429/8). Manda yönetiminin resmi amaçları bağlamında başarısızlık olarak değerlendirilen bu süreç Balfour Deklarasyonu ile hedefleri çizilen Filistin'de Yahudi yurdu kurma ve kutsal toprakları (Kudüs) asıl sahiplerine teslim etme hedefleri açısından hedefine ulaşmıştır.

İngiltere 18 Şubat 1947 günü Filistin topraklarında 30 yıldır sürdürdüğü Manda yönetimini ve taraflı tutumu nedeniyle sebep olduğu sorunu ve sorumluluklarını bir tarafa bırakıp Filistin manda yönetimi sorumluluğunu bir komiteye devretti. Filistin'de yaşayan 1.200.000 Arap ve 600.000 Yahudi'nin ortak bir çözümde anlaşamayacaklarını değerlendiren İngiltere, Filistin'i Birleşmiş Milletler yönetimine devrederken esasen Yahudi devletinin kuruluşunu hazırladığını da izhar etmişti (Aras, 1997, s. 15).

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu politikalarında İngiltere ile 1939 yılında yaptığı anlaşmanın da bir yansıması olarak aktif tarafsızlık politikası izlemeye başlamıştır (Aras, 1997, s. 13). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında uyguladığı ve savaş sonrası süreçte de sürdürdüğü barış ve insan hakları ilkeleri eksenindeki politikasını "hayırhah tarafsızlık" yaklaşımıyla Kudüs'teki gelişmelerde de uygulamıştır (Gök, 2021, s. 598).

İşgale Karşı Direnişler ve İngiltere'nin Çözüm Çabaları

Kudüs'ün İngiltere tarafından işgalinden itibaren işgale ve Yahudi yerleşimine karşı Filistin halkında direniş çabaları görülmüştür. 1919 yılında Dimaşk'ta Ulusal Filistin Hareketi Şam beldelerinin bağımsızlığı ve Yahudi devletinin engellenmesi için örgütlenerek ilk konferansı düzenledi. Yahudi göçü sırasında Filistin'de 1920, 1928, 1933 ve 1936 yıllarında protestolar, silahlı mücadeleler, grev ve boykotlar ortaya çıkmıştır. Yahudi İş Federasyonu'nun Arap işçilerin Yahudi işverenler tarafından çalışması engellemesi fakir Arapları daha zor duruma düşürmeye başlamıştı. 1920 yılı Nisan ayında Filistinliler Kudüs'te İngiliz askerleriyle çatıştılar iki taraftan da insan kayıplarının yaşandığı olaylar İngiliz askerleri tarafından güç kullanılarak bastırıldı. Araplar bağımsızlık taleplerini ve Yahudi göçüne karşı tutumlarını ilan etmiş oldular. Filistin'in İngiltere manda yönetimine verildiği San Remo Konferansından sonra da Filistinlilerin direnişleri devam etti (Kemiksiz, 2016, s. 122). Kudüs'te toplanan Arap Konferansı Kudüs Elektrik Şirketinde Yahudilere ayrıcalık vermeyi hedefleyen Rutenberg Projesini reddetmişti. 1920 yılında Yahudi yerleşimine ve İngiliz politikalarına karşı Nebi Musa törenleri sırasında protesto gösterileri düzenlendi. Kudüs'te Scopus Dağında İbrani Üniversitesi kurulmasına yönelik tepki gösterildi (Basit ve diğerleri, 2018, s. 155; Uyar, 2020, s. 119). Esasen Yahudiler Scopus Dağı eteklerinde İbrani Üniversite'si kurmak için I. Dünya Savaşı yıllarında arazi

satın almışlardı. Arap elitleri bir yandan Yahudilere arazi satışlarına karşı açıklamalar yaparken diğer yandan gizlice arazi satışı yapmaya da devam ettiler (Montefiore, 2016, s. 397). Müslümanların her yıl Hz. Musa'nın doğum yeri olan Eriha'dan Kudüs'e yürüdükleri bu törenler sırasında Yafa Kapısında taraflar arasında başlayan ve iki gün süren çatışmalarda iki taraftan da ölen ve yaralananlar olmuştu. İngilizlerin din eksenli ayrıştırma politikalarının etkili olduğu da değerlendirilen bu çalışmalar Filistin'de giderek tırmanacağı görülen çatışmaların ilk örneği olmuştur. Olayları araştırmakla görevlendirilen Palin Komisyonu İngiltere'nin Araplara yönelik politikalarının değiştirilmesi, taraflar arasında eşitlik ve adalet temelli bir politika geliştirilmesini öneren raporu bölge hakkındaki diğer raporlar gibi uygulamaya konulmadı (Papuçular, 2020, s. 30). Yahudi liderlerden liberal görüşlere sahip Weizmann da sosyalist Ben-Gurion da zaman zaman "*Arap ve Yahudi işçilerin uyum ve dostluk içerisinde yaşamak istediklerini*" ifade etseler de süreç içerisinde "*çözüm yok, biz kendimize ait bir ülke istiyoruz, Araplar da kendilerine ait bir ülke istiyor*" cümleleriyle Filistin'deki çıkmazı ve nihai hedeflerini dile getiriyorlardı. Paramiliter Terör Örgütü Haganah'ı kurmaları bu fikirlerinin uygulamaya konulduğunu gösteriyordu (Montefiore, 2016, s. 432).

1928'de Yahudilerin Yom Kippur etkinliğinde Ağlama Duvarı'na teamüller dışında gelmesi ve geleneklerin dışındaki davranışları Müslümanların tepkisini çekti. İngilizler Kudüs'teki kutsal mekanların kullanımı ve mülkiyet hakları konusunda inceleme yaptı. Bu inceleme Kudüs'teki statükonun devam etmesini öngören bir referans kitap olan Beyaz Kitabı'nın hazırlanmasıyla sonuçlandı. Kudüs'teki statüko Müslümanlar lehineydi ancak Yahudiler ve İngiliz manda yönetimi statükonun devamından yana değildi (Papuçular, 2020, s. 37).

1929 yılında Yahudilerin Mescid-i Aksâ'nın Burak duvarına yönelik mülkiyet iddialarına karşı düzenlenen protesto gösterileri Araplar ve Yahudiler arasında çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmaların tüm Filistin'e yayılması üzerine İngiltere bir komisyon oluşturarak Burak Duvarı meselesini inceledi. Komisyon Filistin'e Yahudi göçünün sınırlandırılmasını, Arapların mal varlıklarının korunmasını tavsiye ederek Burak Duvarının Müslümanlara ait olduğunu kabul etti. Ancak bu kararlar İngiltere tarafından uygulamaya konulmadı (Basit ve diğerleri, 2018, s. 156). Filistin'de Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklarda Kudüs'teki manda yönetimi Arapların taleplerine daha olumlu yaklaşırken Londra bu taleplere karşı kesin ret yaklaşımına sahipti. Bu genel politikaya karşın Burak Duvarı ayaklanması sırasında İngiliz yüksek komiseri Viscount Plumer (1857-1932) Kudüs'te sükûneti muhafaza etmek ve taraflara eşit davranmak için çaba harcamıştır (Montefiore, 2016, s. 439).

1930 yılından itibaren Filistin'de İngiliz işgali ve Yahudi yerleşimcilere karşı İstiklâl Partisi, Millî Mücadele Partisi, Arap Filistin Partisi, Islah Partisi, Millî Kütüphane Partisi isimli siyasi teşekküller kuruldu (Basit ve diğerleri, 2018, s. 153). 1933 yılında Almanya ve İtalya'dan da destek alan Arapların ayaklanması manda yönetimini zor durumda bırakmıştı. 1936 yılındaki ayaklanma 20.000 askerle güçlülkle bastırıldı. 3 yıllık süreçte 5 bin Arap, 2 bin Yahudi ve 600 İngiliz'in ölümü ile neticelenen olaylar Arap liderlerin sürgüne gönderilmesi ya da öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. Bu gelişmeler Arapları hem lidersiz bırakmış hem de ekonomik açıdan zor duruma sokmuştu (Kemiksiz, 2016, s. 139).

Arap direnişlerinin başlamasında Filistin'deki toprakların Yahudilerin mülkiyetine geçmesi önemli oranda etkili oluyordu. Yahudi Ulusal Fonu manda yönetimi döneminde Filistin'de toprak alımlarını hızlandırmıştı. Fon 1920 yılında 22.363 dönüm toprağa sahipti. Bu arazi 1930 yılında 278.627 dönümü, 1940 yılında 515.950 dönüme ve 1948 yılında 936.000 dönüme ulaşmıştır (Umar, 2011, s. 123). Esasen 1928 yılından sonra Kudüs'te Osmanlı Devleti'nin kurduğu statüko tamamen yıkılmıştı. Bu süre içinde 90.000'den fazla Yahudi Filistin'e yerleştirilmiş ve Yahudiler Kudüs'te 44.000 dönüm toprak satın almışlardı. Anlaşmazlıkların ve siyasetin merkezi olan Kudüs'te huzursuzluk sürekli yükseliyordu. Macar Siyonist Arthur Koestler Kudüs'ün kasvetli havası ve trajik güzelliğinin

rahatsızlığından yakınlıkla Tel-Aviv'e kaçmak istiyordu (Montefiore, 2016, s. 439). Kudüs'te Arapların ve Yahudilerin taraf olduğu küçük olaylar hatta çocukların kavgaları bile büyük gerginlik ya da çatışmaların başlangıcı olabiliyordu. Diğer yandan Yahudilere toprak satışının engellenmesine yönelik çabalara karşın Arap toprak ağaları 1920-1928 yılları arasında Yahudilere toprak satışı konusunda hevesli hale gelmişlerdi. Çünkü Yahudi alıcılar ya da Yahudiler adına toprak satın alanlar toprakların gerçek değerinin 40 ila 80 katı fiyatlara alım talebinde bulunabiliyorlardı (Kasalak, 2016, s. 72).

Kudüs'te Müslüman Arapların direniş hareketleri yaygınlaştıkça İngiltere soruna çözüm bulmak ya da sükûneti sağlamak için çalışmalar yaptı. İngiliz Manda yönetimi Filistin'e Yahudi göçü ve terör eylemlerini çözmek için raporlar hazırlatmışlardır. Bu raporlardan Walter Shaw ve Sir John Hope Simpson başkanlıklarında heyetlere hazırlatılan ve İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'in (1856-1947) Ekim 1930'da yayınladığı *Passfield Beyaz Kitabı (Passfield White Paper)* isimli rapor önemlidir. Raporda Yahudi göçüne izin verilmesi durumunda Arapların açlığa mahkûm olacağı ifade edilmiştir. Bölgedeki çatışmaların sona ermesi için Yahudi göçünün ve Yahudilerin toprak satın almasının engellenmesinin gerekliliği savunmuştur. Bu rapor İngiltere'nin Filistin raporları içerisinde Arapları destekleyen tek rapordur. Dünya Siyonist Teşkilatının rapora tepki göstermesi ve Siyonist Teşkilatın Başkanı Chaim Weizmann'ın görevden istifa etmesi üzerine İngiltere geri adım atarak Balfour Deklarasyonuna bağlı oldukları ilan etmek zorunda kalmıştır (Yiğit, 2019, s. 402; Umar, 2011, s. 129).

20 Kasım 1931 tarihinde Filistin'de yeni İngiliz Yüksek Komiser Sir Arthur Grenfell Wauchope (1874-1947) Kudüs'te Hıristiyan geleneklerine uygun olarak İncili üç defa öperek göreve başlamıştı (BCA, 522.2685.21612/1). Aynı yıl 7 Aralık 1931 günü toplanan Kudüs İslam Şûrası (Kongresi) 20 ülkeden gelen 55 delegeyle Kudüs'ü İslam dünyasının merkezi yapmak üzere uluslararası nitelikte bir Arap üniversitesinin Kudüs'te açılmasına karar vermiş, kongrede Kudüs meselesini İslam dünyasının ortak meselesi haline getirmek istemişti. Ancak bu oluşum kongreyi ikinci kez toplamayı başaramadı ve açılması düşünülen üniversite için ihtiyaç duyulan finansmanı da sağlayamadı (Papuççular, 2020, s. 40; Yiğit, 2019, s. 403). Kongreye Türkiye'nin de davet edildiği, ancak Türk hükümetinin hukuki statüsü olmayan davet heyeti nedeniyle kongreye katılmaya soğuk baktığı, diğer yandan kongrede hilafet konusunun gündeme taşınması endişesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Mısır hükümeti ise Ezher Üniversitesi'ne alternatif olabilecek Kudüs üniversitesi kurulmasına sıcak bakmıyordu. Türk hükümeti kongrenin sonuçsuz olacağını öngörmüştü (BCA, 30.10.229.544/7). Buna karşın Yahudiler Kudüs İbrani Üniversitesini bu tarihten çok önce 1 Nisan 1925'te Lord Balfour'un da katıldığı bir törenle açmayı başarmışlardı (Umar, 2011, s. 127). Türkiye Kudüs meselesinde halkların siyasi ve dini özgürlüklerine saygı gibi soyut bir politik yaklaşım gösteriyordu. Türkiye Şerif Hüseyin ve Kral Fuad'ın halife olmak amacıyla düzenledikleri toplantılara, Kudüs'te yaşanan sorunların bu hedeflere alet edilmesine ve Panislamist düşüncelere mesafeli yaklaşıyordu (Yiğit, 2019, s. 403). Türkiye Filistin'de etkili olan Hüseyini ve Neşşabi ailelerini İngiltere'nin müttefikleri ve adamları olarak değerlendiriyordu (BCA, 030.10.259.745.3/9).

Doğu Avrupa'da 1933-1936 döneminde Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidarı ve politikaları Doğu Avrupa'dan 175.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine neden oldu. Bu miktar daha önceki göçlerin çok üzerindeydi. Göçler Yahudi Ajansı tarafından da desteklendi (Papuççular, 2020, s. 41). Birleşmiş Milletler kayıtlarına göre 1919 yılında Filistin nüfusunun %90'ı Araplar %10'u Yahudilerden oluşurken bu oranlar 1929 yılında %83'e %17, 1939 yılında ise %70'e %30 şeklinde olmuştur. 20 yıl devam eden İngiltere Mandası yönetimi ve uluslararası finans desteğine karşın Filistinliler nüfusun büyük kısmını oluşturuyordu (Doğrul & Ünlü, 2023, s. 4). Filistin'e Yahudi göçlerinin artması Araplarının direniş ve mücadelesini, Arap-Yahudi çatışmalarını da şiddetlendirmiştir. İngiltere manda yönetimi boyunca uyguladığı politikaların sonucu olarak ortaya çıkan bölgedeki sosyal krizleri çözemeyince Birleşmiş Milletlere başvurdu. Avrupa'dan görevlendirilen uzman heyetler ve

komisyonlar Filistin'deki Arap direnişini ve çatışmaları sonuçlandırmak için çözüm önerileri sundukları raporlar hazırladılar. Bu raporların bazıları bölge gerçeklerine dikkat çeken ve sorunun çözümü için Müslümanların temel haklarının ihlal edilmemesini öneren muhtevaya sahipti. 1933 yılında Lord William Robert Peel başkanlığında kurulan heyet Filistin topraklarının üç bölgeye taksim edilmesini önermiştir. Filistin'in İsviçre tipi kantonlara ayrılması üzerinde çalışmalar yapılmış, bu planın Filistin için uygun olmadığı düşünülerek Filistin'in ikiye bölünmesi kararlaştırılmıştır. Lord Peel tarafından hazırlanan taksim planına göre Filistin toprakları Yahudi yerleşimcilerin yaşadığı Hayfa, Tel Aviv, Akka topraklarının tamamıyla Nasıra ve Taberiye'nin bir kısmının Yahudi devletine, Nablus, el-Halil, Birüssebi, Gazze ve Yafa'nın Arap devletine verilecekti. Kudüs ise kalıcı olarak İngiliz mandasında olacaktı. İki devletli bu çözüm önerisinde karşı tarafın topraklarında kalanlar nüfus mübadelesine tabi olacaklardı (Umar, 2011, s. 130; Papuççular, 2020, s. 46). Peel planı tarafların karşı çıkması nedeniyle uygulanamamış, daha sonra toprak taksimi Yahudilerin lehine değiştirilmiştir. Filistinli Araplar Yahudi devletine şiddetle karşı çıkarken, Yahudiler kendilerine verilen toprakların az olduğunu ileri sürüyorlardı. Ürdün Kralı Abdullah taksim planına Filistin Arap devletiyle Ürdün'ün birleşeceği düşüncesiyle olumlu yaklaşıyordu. Plan eleştiriler sonrasında Sir Woodhead tarafından yenilendi. Taksime ilişkin toprak düzenlemeleri yapıldı. Ancak tarafların itirazları ve II. Dünya Savaşı süreci nedeniyle uygulama imkânı bulunamadı. 20 Kasım 1935 tarihinde İngiliz güvenlik güçleri Filistin bağımsızlık mücadelesinin önemli liderlerinden Şeyh İzzeddin el-Kassâm'ı öldürdü. Bu gelişme Araplar arasında İngiltere'ye karşı tepkiyi artırmış ve 19 Nisan 1936 tarihinden itibaren intifâda adı verilen eylemler başlamıştır (Yiğit, 2019, s. 404). Filistin'de Manda yönetimine ve Yahudi yerleşimcilere karşı fiili tepkilerin ortaya çıktığı bu dönemde Filistinliler arasında Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni ulusal davanın lideri olarak ortaya çıktı. Kâmil el-Hüseyni'nin ölümü ile Büyük Müftülük (Kudüs Müftüsü) görevine seçilen Emin el-Hüseyni 1936'da yaşanan sorunlar ve ayaklanmaya kadar İngilizlerle iş birliği yapabilen pragmatik ve geleneksel bir Arap lideri görüntüsü çizmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi kutuplaşma sürecinde ise Almanya ile yakınlaşmış hatta bir süre Almanya'da ikamet etmiştir (Papuççular, 2020, s. 36). Filistinli Arapların II. Dünya Savaşı sırasında vatanlarına Yahudi yerleşimcilerin gelmesini izin veren ve özellikle 1936 olayları sırasında askeri ve siyasi bakımdan Yahudileri destekleyen İngiltere yerine Almanya'ya yakınlık duyması anlaşılabilir bir politikadır. II. Dünya Savaşı sırasındaki Almanya-Filistin Arapları yakınlaşması ve Arapların İngiltere nefret ve husumetleri Türkiye'nin Kudüs konsoloslugu raporlarına da yansımıştır (BCA, 522.2703.22414/2).

1936 yılı İngiliz yönetimine karşı Kudüs başta olmak üzere bütün Filistin şehirlerinde genel bir grev ve ayaklanmaya sahne oldu. Bu direniş daha öncekilerden daha geniş kapsamlı ve daha şiddetliydi. 6 ay süren, Filistin'e Yahudi yerleşimini, Yahudilerin silahlanmasına İngilizlerin göz yummasını, Yahudilerin toprak sahibi olmasının kolaylaştırılmasını, İngiliz idaresi tarafından Yahudilerin kollanmasını protesto eden gösteriler İngiltere'nin sorunlara çözüm bulmak için Krallık Komisyonu kurarak Filistin'e gönderdi. Bu komisyon Filistin'in üçe bölünmesini önermiştir. Komisyon kararı Araplar tarafından Kudüs'ün üzerinde kendilerinden başkasının hakkı olmadığı ifadesiyle reddedilmiştir (BCA, 522.2776.23510/12).

İngiltere'nin Peel Komisyonu raporunu esas alan çalışmalara devam ettiği ve görünürde Yahudi çetelerinin terör eylemlerini durdurmayı amaçlayan stratejik olarak ise Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmeleri kolaylaştıran çalışmalara destek verdikleri görülmektedir. İngiltere 1939 yılında Araplarla Yahudileri uzlaştırmak ve isyanları yatıştırmak için Mc Donald Beyaz Belgesini (McDonald White Paper) yayınlamıştır. Bildiriye göre İngiltere 10 yıl içinde Filistin'e bağımsızlık verecekti. Filistin'e yasadışı Yahudi göçü engellenecek, 5 yıl içinde 75.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine izin verilecekti. Belge Siyonistler tarafından şiddetle reddedilmişti. Yahudiler bu belgeye *Kara Belge* adını vermişlerdi. II. Dünya Savaşının sonuna kadar Filistin'de gerginlik ve çatışma savaş koşullarının etkisiyle biraz hafiflemiş ancak devam etmiştir (BCA, 522.2776.23510/5; Kızıloğlu, 2012, s. 56; Örucü,

2018, s. 225). 1940 yılında Kudüs'ün toplam nüfusu 137.000 civarındadır. Bu nüfusun 28.000'i Müslüman, 84.000'i Yahudi, 25.000'i Hristiyan'dır. Kudüs'ün nüfus yapısındaki büyük değişim Balfour Deklarasyonundaki hedeflere büyük oranda ulaşıldığını ve nüfus yapısının değiştirildiğini göstermektedir (Umar, 2011, s. 133).

9-11 Mayıs 1942 tarihlerinde New York Biltmore Otel'de toplanan Dünya Siyonist Kongresinde Balfour Deklarasyonunun uygulanması, Mac Donald Beyaz Kitabının reddedilmesi, Filistin'in Yahudi göçlerine açılması ve Yahudi bürosunun (Jewish Agency) Filistin'in gelişmesi konusunda yetkilendirilmesine karar verildi (Önal, 2020, s. 258; Umar, 2011, s. 139).

1947 yılında Filistin topraklarını paylaşırma ve Kudüs'e milletlerarası statü verilmesine ilişkin yeni bir plan önerildi. Bu plan İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırladı. Birleşmiş Milletlerde iki plan tartışıldı. 1. Plan Filistin'in ikiye bölünmesi, iki ayrı devlet kurulması ve Kudüs'ün milletlerarası statüye sahip olmasıydı. 2. Plan ise Filistin'in Yahudi ve Arap devletlerinden oluşan bir federal devlet olmasıydı. Araplar federal devlet planını, Yahudiler ayrı devlet planlarını desteklediler. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kasım 1947'de Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesini, Kudüs'e milletlerarası statü verilmesini kabul etti. Taksim planı 33 lehte, 13 aleyhte ve 10 çekimser oyla kabul edilmiştir. Türkiye Arap ülkeleriyle beraber taksim aleyhine oy kullanmıştır (Armaoğlu, 2001, s. 297). 1947 yılında Filistin'de İngiliz manda yönetimi sona erdiğinde Filistin nüfusunun 1/3'ünü Yahudiler, 1/2'sini Araplar oluşturuyordu. Filistin'de toprakların önemli bir çoğunluğu Arapların mülkiyetindeydi. Kudüs sorunu ekseninde sürekli tartışılan Yahudilere toprak satışının zor kullanılarak gerçekleştirildiğine ilişkin tartışmalar da bulunmaktadır. Buna karşın Filistin'deki şehirli eşrafın toprak satışında rolü olduğu da iddia edilmektedir (Papuçular, 2020, s. 136).

İngilizlerin Müslümanların direnişini sona erdirmek için hazırlattığı raporların Yahudiler aleyhine olanların uygulanmaması ve direnişin askeri yöntemlerle bastırılması Siyonizm'in hedeflerinin gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Manda yönetiminin hazırlattığı raporlar durum tespiti yapmaktan öte bir katkı sağlamamıştır.

Yahudi ve Siyonist Çeteler

İngiliz idaresi genel olarak Filistin'de Araplarla Yahudiler arasındaki meselelerde Yahudi tarafını tutan bir tutum sergiledi. Özellikle silah sahibi olma ve silah taşıma konusunda Araplara izin verilmezken Yahudilere izin verilmesi, Yahudilerin sahada elinin güçlenmesine neden olmuştur. Kısa sürede Siyonist çeteler ve silahlı terör gurupları ortaya çıktı. Bu çeteler daha önce Filistin dışında silahlı eğitim almış Yahudi gençlerinden oluşuyordu. Silah eğitimi almalarına İngiliz idaresi tarafından izin verilen bu çeteler daha sonra İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayacaklardır (Basit ve diğerleri, 2018, s. 152).

Yahudi yerleşimciler tarafından kurulan paramiliter Siyonist örgütlerin en önemlisi *Haganah*'dir. 1920'deki çatışmalardan sonra Yahudi yerleşimcileri korumak amacıyla kurulduğu iddia edilen ve İngiliz manda yönetimi tarafından yasal kabul edilmeyen bu silahlı gurup *Irgun* ve *Lehi* (Stern Çetesi) gibi alt örgütlerle eylemler yapmıştır. 1936 Arap ayaklanmasına kadar İngiltere'nin görmezden geldiği bu guruplar 1936 olaylarında İngilizler tarafından ayaklanmayı bastırmak üzere kullanıldılar. 1939 sonrası *Haganah* İngilizlere de karşı eylemlerde bulunarak bölgede bir terör dalgası yaratmıştır (BCA, 522.2776.2351/4; Papuçular, 2020, s. 45). Bu terör dalgası Araplar için Kudüs'te hayatın korku egemenliğine girmesi demektir. Silah üstünlüğüne dayanan şiddet sarmalı ve siyasi baskı Müslümanların yaşam hakkını kısıtlamıştır (Okumuş, 2020, s. 226).

Haganah 1936 yılındaki Arap ayaklanması sırasında meşru müdafaa (self-defence) gerekçesiyle yasallaştırıldı. Nazizm etkisiyle Filistin'e artan Yahudi göçü, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yahudilere sağladığı ekonomik imkanlar Filistin'deki Yahudi nüfusun bölge nüfusunun %30'una

ulaşmasını sağladı. İngilizler için Süveyş Kanalının ve Hint ticaret yolunun güvenliği temelinde XIX. yüzyılın ilk yarısında gündeme gelen Kudüs ve Filistin meselesi İngiltere'nin kontrolünden çıktı (Özkaplan, 2020, s. 182). Filistin'deki Yahudi paramiliter gücü Haganah'ın yeraltı örgütü Irgun Zvai Leumi (Irgun) 1938 yılından itibaren sadece Araplara değil İngilizlere karşı da sert saldırılar başlattı. Sonunda İngiltere örgüt liderlerinden Abraham Stern'i tutukladı. Yahudi çeteleri Yahudi devletinin kurulmasına engel olduğunu düşündükleri İngiliz diplomatlara yönelik suikastlar düzenlediler. Başbakan Churchill'in yakın arkadaşı ve Orta Doğu'daki bakanı Lord Moyne 1944 yılında Lehi çetesi tarafından suikast sonucu öldürüldü. İngiltere başbakanı bu saldırıyla Siyonistlere verdiği desteğin karşılığını ihanetle almış oldu (Özkaplan, 2020, s. 183).

Haganah bu süreçte Siyonist politikaların ve şiddetin merkezi haline geldi. İngiliz hedeflerine yönelik terör eylemlerinde bulunan Yahudi guruplar yasadışı silah edinerek güç kazandılar. 1946 yılında King David Oteli'ne Menahem Begin'in *Irgun örgütü* tarafından düzenlenen bombalı saldırı ve terör süreci Filistin'deki statükonun sürdürülemez hale getirildiğini gösteriyordu (Papuççular, 2020, s. 51). Saldırıda İngiliz subay ve memurlarla Yahudi ve Araplarında içinde olduğu 92 kişi ölmüştü (Umar, 2011, s. 142). Bu otel Sir Arthur Wauchope'nin Kudüs'te yönetimi devraldığı dönemde İngiliz kültürene uyum sağlamaya çalışan Yahudi ve Arapların oluşturmaya çalıştığı Kudüs sosyetesinin merkezi haline gelmişti. Kırsalda ve tarafların liderleri arasında hakimiyet mücadelesi devam ederek Wauchope'nin Konağı'nda ve King David Oteli çevresinde kurulan yaşam İngiliz Manda yönetimi döneminin altın çağını yaşatmıştır. Bu dönem Kudüs'ü Londra ve New York'un liberal modern yaşamıyla tanıştırmıştı. Zengin Araplar ve Yahudiler çatışmaların ortasında Wauchope'nin oluşturduğu yeni iklimde birlikte eğlenme imkanına kavuşmuşlardı (Montefiore, 2016, s. 442). Ancak bu iklim Yahudi terör örgütü *Irgun* tarafından gerçekleştirilen eylemleri engellememiş, Weizmann'ın hayalindeki ayrı yurt idealine hizmet etmekten başka bir işe de yaramamıştır.

Sonuç

İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu ile Filistin politikasına aktif katılımı Yahudilerin Filistin'e göç talebini lokal bir sorun olmaktan çıkartarak uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Siyonizm bu dönemde sadece Yahudilerin meselesi olmaktan çıkmış, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve siyasi çıkarları ile de ilgili hale gelmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak da İngiliz işgali ve manda yönetimi Kudüs'e Yahudi göçlerinin artmasına neden olmuştur. Elbette bu artışta 1933 yılından itibaren İngilizlerin politikası kadar Alman lider Hitlerin anti-semitizm politikaları da etkili olmuştur.

Filistin'de 30 yıl süren İngiliz manda yönetimi bölgenin siyasi yapısını ve tarihini Yahudiler lehine değiştirmiştir. Filistin'de iki ulusun bir arada yaşayabileceği düşüncesi İngiliz manda yönetiminin ilk dönemde ana hedefi olarak gösterilmişti ancak gelişen süreçte bunun mümkün olmayacağı düşüncesiyle taksim planı devreye sokulmuştur. Taksim planı da tarafların karşı çıkmasıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Müslüman Arapların Filistin dışında kendilerini destekleyecek güçlü yapıları bulunmuyordu. Yahudiler uluslarının nüfus ve ekonomik gücünün üzerinde uluslararası desteğe sahip iken Filistinli Araplar siyasi ve sosyal bakımdan bölünmüş durumdaydı. İngiltere Kudüs'te bir Yahudi yurdu kurma fikrini bölgede nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan Araplara rağmen desteklemiştir. Yahudilerin XX. yüzyılın ilk yarısında nüfus yetersizliği ve anti-semitizm gibi engellere karşın Filistin'de devlet kurmayı başarabilmesinde Siyonist basının Yahudilerin dünyadaki ekonomik ve siyasi gücü hakkında oluşturduğu olağanüstü algı etkili olmuştur. Araplar arasında siyasi birliğin olmaması, Arap politikacıların kısa vadeli politik çıkarları tercih ederek uzun dönem stratejileri geliştirememeleri Yahudilerin devlet kurmada başarılı olmalarının bir diğer nedenidir. Filistin'de İngiliz manda yönetimi dönemi İngilizlerin Filistin'de Yahudi yurdu kurma ve devletleşmeye gidiş sürecini kolaylaştırarak Siyonizm'in hedeflerini gerçekleştirmeye yardım ettikleri dönem olmuştur. Bu dönemde Arapların bir kısmı Siyonist politikalara

engel olmak için çalışmışlardır. Arapların kısa vadeli ve birlikten yoksun politikaları Yahudi devletinin kuruluşunu kolaylaştırmıştır. 1948 yılında İngiliz manda yönetimi ve işgalinin sona ermesinden sonra kurulan İsrail Devleti ile süreç Filistinli Müslüman Arapların kendi vatanlarında mülteci durumuna düşmeleriyle sonuçlanmıştır.

Filistin'de İngiliz işgal dönemi ve manda yönetiminin ilk yılları Türkiye Millî Mücadele dönemindedir. Bu dönemde Türkiye İstiklâl Harbi koşullarında Kudüs'teki gelişmeler ile doğrudan ilgilenememiştir. Cumhuriyetin ilanından 1947 yılına kadar geçen sürede ise Türkiye'nin Kudüs'teki gelişmeleri şehirdeki başkonsolosluğu vasıtasıyla takip ettiği görülmektedir. Türkiye Kudüs'teki gelişmeleri insan hakları ve barışın sürdürülmesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Aktif tarafsızlık politikası izlemiş ve Filistinlilerin siyasi, kültürel ve dini haklarının korunmasına ilişkin açıklamalar yapmış ve Birleşmiş Milletlerde görüşlerini dile getirmiştir. Diğer yandan Avrupa'daki siyasi gelişmeler nedeniyle Türkiye üzerinden Filistin'e göç eden Yahudilerin seyahat süreçlerinde de yardımcı olmuştur. Türk hükümetinin Filistinli Araplara İngiltere ile ilişkileri nedeniyle güven duymadığı anlaşılmaktadır. Mısır ve Ürdün'ün Filistin politikalarındaki güvensizliği ve istikrarsızlığı da Türkiye'yi Kudüs meselesinde aktif tavır almaktan uzak tutmuştur.

1917'de İngiliz işgaliyle başlayan süreç 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. İngiltere ve Fransa manda yönetimleri döneminde Ön Asya coğrafyasının siyasi sınırları I. ve II. Dünya Savaşının galip devletleri tarafından yeniden çizilmiş, bölgede kurulan yeni devletler Birleşmiş Milletlerin manda yönetimi kararlarıyla Batılı devletlerin himayesine girmişlerdi. Bu devletler bölgedeki siyasi varlıklarını kültür emperyalizmi yoluyla kalıcı hale getirmişlerdir. Siyonizm bu siyasi konjonktürde hedefine ulaşarak İsrail Devleti kurulmuştur.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: **16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar**

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.MKT*, 2043/94; BOA (*DH.MKT*), 2025/36; BOA, A. DVNS. MHM. d. 55/85; BOA, İ. MVL, 219/7348; BOA, A. MKT. MVL, 93/38; BOA, ŞD. TNZ, 2272/86; BOA, Y. PRK. EŞA, 13/67; BOA, DH. MKT, 1908/19; BOA, DH. MKT, 2025/36; BOA, Y. PRK. AZJ, 30/37; BOA, Y. PRK. TKM, 41/5; BAO, HR. SYS, 2333/1; BAO, HR. SYS, 2333/3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.213.445/1, 21.09.1923; BCA, 534.36978.148172/16, 31.05.1927; BCA, 30.10.229.544/7, 02.12.1931. *BCA*, 030.10.259.745.3/9. 18 Eylül 1936; BCA, 30.10.10.736.16; BCA, 522.2685.21609/1. 22.11.1932; BCA, 522.2685.21612/1, 28.11.1931; BCA, 522.2703.22414/2, 27.08.1942; BCA, 522.2774.23429/8, 08.01.1948; BCA, 522.2776.23506/1, 22.11.1938; BCA, 522.2776.2351/4, 16 Aralık 1938; BCA, 522.2776.23510/5, 30.11.1938; BCA, 522.2776.23510/12, 7.10.1938; BCA, 522.2776.23514/1, 23.03.1939; BCA, 522.2776.23514/4, 23.02.1939.

Telif Eserler ve Makaleler

Altınoğlu, G. (2005). *Filistin-İsrail Dosyası*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Armaoğlu, F. (2001). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (11 b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Basit, M., Mustafa, H., Muhibişi, M., & Kik, S. (2018). *Kudüs Tarihi* (3 b.). İstanbul: Nida Yayınları.

Budak, M. (2019). I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Filistin Meselesi ve Türkiye'nin Tavrı (1920-1923). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), s. 217-230.

Deveci, C. (2022). Filistin'de Churchill Beyaz Belgesinin Yayınlanma Süreci (1921-1922). *XVIII. Türk Tarih Kongresi. III*, s. 235-259. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Doğrul, M., & Ünlü, H. (2023). *TÜBA Filistin-İsrail Savaşı Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi.

Ediz, İ. (2015). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset 1919-1922. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), s. 141-176.

Eryaman, A. (2016). 20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 10-22.

Garaudy, R. (2005). *İsrail Mitler ve Terör* (7 b.). (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

Gök, H. V. (2021). TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s. 588-626.

Gürkan, S. L. (2020). Yahudiliğin Kudüs'e Bakışı. M. Akgün içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs* (s. 138-155). İstanbul: Kopernik Yayınları.

İlbaş, S. (2023). Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Yaklaşımının Çöküşü. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(2), s. 197-2013.

Karaköse, H. (2018). Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyılın Ortalarına Kadar). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), s. 160-165.

- Kasalak, K. (1993). *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), s. 65-78.
- Kemiksiz, N. (2016). Filistin Sorunu. *Akademik Ortadoğu*, 11(1), s. 133-179.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudi ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 35-65.
- Kodal, T. (2010). Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri. *Atatürk Dergisi*, 20(2), s. 133-163.
- Köse, İ. (2019). İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel Raporu'na Göre Filistin'de Manda İdaresi (1920-1925). H. A. Aynur Yavuz Akegin (Dü.), *Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Anlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*. içinde I, s. 423-450. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mert, R. (2019). Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs. *Milel ve Nihal*, 16(1), s. 53-70.
- Mezkit, M. (2014). Siyonizmin Siyon Protokolleri ile 'Dünya Hakimiyeti' Düşüncesi. *Yeni Fikir Dergisi*, 6(13), s. 69-92.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs*. (C. Demirkan, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Okumuş, E. (2020). Kudüs, Korku ve Fobi. *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 20(2), s. 221-230.
- Önal, T. (2020). Sykes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi. *Journal of History School*, 44(1), s. 246-265.
- Örücü, S. (2018). Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 202-233.
- Özkaplan, Y. N. (2020). Kudüs'te İngiliz Konsolosluğundan İsrail Devletine. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Papuççular, H. (2020). Londra'dan Kudüs'e: Filistin'de İngiliz İdaresinin Ulusal ve Uluslararası Dinamikleri. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs* (2 b.). İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Petras, J. R. (2007). *İsrail, Siyonizm ve Ortadoğu*. (E. Korkmaz, Çev.) Kalkedon Yayıncılık.
- Petterson, J. H. (2011). *Çanakkale Savaşı'nda Siyonistler*. (O. K. Sarlıoğlu, Çev.) İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Segev, T. (2004). *Elvis Kudüs'te*. (Ö. F. Birpınar, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Shlaim, A. (2015). *Demir Duvar -İsrail ve Arap Dünyası*, (T. Demirci, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Shlaim, A. (2021). Filistin'i Bölüşmek -Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'i Taksim Siyaseti (1921-1951). (M. Tütüncü, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Taşkın, F. (2020). Filistin'deki Britanya Gölgesi (1838-1918): Yahudi Devletine Giden Süreçte İngiliz Politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*(11), s. 74-88.
- Taylor, A. R. (2000). *İsrail'in Doğuşu*. (D. Akari, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

- Tekdal Fildiş, A. (2012). Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s. 337-348.
- Tokgöz, H. (2017). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm. *Anasay*, 1(1), s. 183-195.
- Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin – 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma. *nkara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), s. 223-251.
- Ulutaş, U., Bölme, S., Demir, G., Torlak, F., & Zeki, S. (2012). Erken Dönem İsrail'de Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Yapı. U. Ulutaş içinde, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA.
- Umar, Ö. O. (2011). İngiliz Mandası Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*(190), s. 107-148.
- Uyar, M. (2020). Birinci Dünya Savaşında Kudüs. M. Akgün (Dü.) içinde, *Tarih ile Mitler Arasında Kudüs*. İstanbul: Kopernik Yayınları.
- Ünalp, F. R. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 2(1), s. 47-69.
- Yazıcı, S. (2009). Osmanlı Devleti (1699-1923). M. B. Çelik içinde, *Türk Tarihi ve Kültürü* (s. 117-209). Nobel Yayınları.
- Yiğit, A. A. (2019). Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), s. 391-414.

EXTENDED ABSTRACT

The year 1917 marked the beginning of a new era in the political history and future of Jerusalem, which is one of the most important cities of the world with its political, religious and economic characteristics. Jerusalem, which has been under the rule of different states throughout history, came under the rule of the Ottoman Empire in 1516. At the end of World War I, it was occupied by Britain. Britain declared the Balfour Declaration and supported the establishment of a political presence of Jews in Palestine.

At the end of the First World War, the Muslim domination of Jerusalem, which had lasted since the time of Hazrat Omer and was interrupted only during the Crusades, came to an end. The new process was also the cause of the population change and conflict that has been going on in Jerusalem for a hundred years. Jerusalem is a geography of high religious and symbolic value, containing holy sites for Islam, Christianity and Judaism. Britain had promised Palestine to the Arabs who rebelled against the Ottoman Empire in the Mc Mahon-Sharif Hussein negotiations, to the French in the Sykes-Picot Agreement and to the Zionists in the Balfour Declaration. As a result of Britain's need for the support of the United States of America during World War I, the security of the Indian trade route, and the relations of American administrators with Zionist leaders, the environment was prepared for Jerusalem to become a Jewish homeland. It is evaluated that the support of Jews to Britain during World War I also played a role in Britain's policy of supporting the Jews. The Zion Mule Corps, which was composed of Jews and provided logistical support to the British army during the Gallipoli Battles, can be counted among the examples of this support. The Zionist Herbert Samuel, whom Britain appointed as the high commissioner to Palestine, was significantly effective in the realization of these goals.

Britain's rulers of Jewish origin and British rulers who supported Zionism supported the establishment of a Jewish homeland in Palestine. Britain attached importance to changing the demographic structure of Jerusalem in order to legitimize the establishment of a Jewish state in Palestine. It succeeded in this goal with its immigration policies. Adolf Hitler's coming to power in Germany and anti-Semitism policies were also effective in legitimizing the immigration of Jews to Jerusalem and Britain's policies to establish a Jewish homeland in Jerusalem. Although there were periods during the process when British civilian administrators practiced balancing policies, the whole process served to establish first a Jewish homeland and then the state of Israel in Palestine.

Britain established military rule in Palestine between 1917 and 1920. In 1920, after the San Remo Conference, British mandate rule was established in Palestine. During this period, Britain allowed or condoned the immigration and settlement of Jews from all over the world in Palestine. Under British rule, Jerusalem underwent a radical change in demography, culture and economy. The Jewish population in Jerusalem overtook the Arab population.

During the British mandate period, while the Jews received intense political and economic support from outside, the Palestinian Arabs' inability to receive support even from the Arab world outside themselves and their inability to achieve unity within Palestine changed the balance in favor of the Jews. In 1920, 1928, 1929, 1933 and 1936, Palestinians took actions against the British administration, including strikes, boycotts, protests and armed struggle, in order not to give up their homeland to the Jews under British protection. Not only were these actions thwarted by the superior British occupation administration, but they also led to an increase in support for the Jews in Western public opinion.

During the British mandate, Jewish gangs, led by Jewish immigrants from Russia in particular, engaged in acts of terror and massacres to force the Palestinians to emigrate from their land and to cleanse the area around Jerusalem of Muslims. Paramilitary Zionist organizations were established in 1920 to protect Jewish settlers. The Haganah emerged as the most effective of these Zionist organizations. These armed forces, which were not recognized as legal by Britain and divided into sub-action groups such as Irgun Zvai Leumi (Irgun) and Lehi (Stern), carried out terrorist acts. Britain turned a blind eye to the actions of the Jewish Paramilitary forces until 1936 and utilized the armed power of the gangs to suppress the Arab uprising in 1936. After this period, the Jewish paramilitary gangs were given legal status on the grounds of self-defense. After 1939, the Haganah gang also engaged in acts of terror against the British. During the establishment of the State of Israel, these paramilitary forces also carried out attacks against Jews who did not serve Zionist goals.

By 1947, Britain had lost control over Palestine in general and Jerusalem in particular and appealed to the

United Nations for a solution to the problem. Britain proposed that Palestine be divided into three parts, Jerusalem be given international status, and Arab and Jewish states be established in the other Palestinian territories. The proposal was not accepted by the parties. After Britain withdrew under political pressure from the United States, Israel occupied West Jerusalem in the Arab Israeli War in 1948. Jordan, on the other hand, took control of the historic city of East Jerusalem. Thus, Jerusalem was de facto divided into two. Israel's declaration of West Jerusalem as its capital in 1950 in violation of the United Nations resolutions, moving its administrative units to West Jerusalem and settling illegal settlers in Jerusalem make it difficult to solve the problem. Jewish property and population in Jerusalem has increased as a result of policies that began during the British occupation and served to force Arabs to leave the city by confiscating their real estate. Jerusalem, home to the holy sites of Muslims, Christians and Jews, is being Judaized through the propaganda, economic and political power of Zionist strategies.

Türkiye did not remain indifferent to the developments in Palestine and the status of Jerusalem during the British mandate due to its historical mission, cultural and religious ties. It is seen that Türkiye approached the Jewish migration to Palestine and the developments in Jerusalem during the British mandate from a human rights perspective. Türkiye adopts a stance that observes a balance between the Arab and Jewish sides and prioritizes the humanitarian drama in the region and the prevention of human rights violations.

The study focuses on the developments in Jerusalem during the British military rule and mandate administration between 1917 and 1948. The process of Jewish settlement in Jerusalem, international developments, Zionist activities, Jewish immigration, Arab riots, and terrorist acts of Jewish gangs against Arab villages are evaluated by examining archival sources and works of literature. Throughout the twentieth century, the humanitarian drama in Jerusalem, which has still not been resolved and for which no solution is in sight in the short term, has continued. Palestinian Muslims seem to have been chosen as the victims of the internal political calculations of the great powers and the general world policy. It will not be possible to understand the demographic and political changes and current problems of Jerusalem without evaluating the practices during the British mandate period of 1917-1948.